ANDRÁS SZABOLCS*

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS KÖVETKEZMÉNYEINEK HATÁSA A GYERGYÓSZENTMIKLÓSI FOGARASSY LEÁNYNEVELŐ INTÉZET TEVÉKENYSÉGÉRE

Kulcsszavak: *Gyergyószentmiklós, római katolikus egyház, első világháború, oktatás, püspökség, tanügyi rendszer, nemzeti identitás*

Bevezető gyanánt nagyon tömören az iskoláról szólnék: a Fogarassy Leánynevelő Intézetet Fogarasy Mihály erdélyi római katolikus püspök 1876-ban azzal a céllal alapította, hogy Csík vármegyében legyen egy magasabb szintű leányiskola. Az intézet a mindenkori erdélyi püspök tulajdona volt, a nevelést az ún. Szatmári Irgalmas Nővérek biztosították, ezért a városiak zárdának nevezték. Legendás volt szigorúságáról, de a költségeiről is, ezért elsősorban a megye módosabb családjainak lányai tanultak ott. Legmagasabb szintet 1941 és 1945 között ért el, amikor Márton Áron püspök Kolozsvárról oda helyezte át a tanítónőképzőt. 1948-ban a kommunista rendszer a többi egyházi oktatási intézménnyel egyetemben ezt is megszüntette. 2003-ban az épület visszakerült az egyház tulajdonába, de a leánynevelő intézet már nem született újjá.

Az első világháború az egész magyarság, így az intézet történetében is fordulópontot jelentett. A kor dokumentumait vizsgálva azonban azt tapasztalhatjuk, hogy a korabeliek ennek jelentőségét akkor nem mérték fel. Az 1916-os román támadásig a front egy távoli eseménynek tűnt, ahová, rossz esetben is, csak a fiatal fiúk jutottak el. Az otthoniakat az a viszonylagos optimizmus élte, hogy a monarchia előbb-utóbb megnyeri a háborút, és az élet menni fog tovább a megszokott kerékvágásban.

A helyi eseményeket leghitelesebben a katolikus *Domus Historia* őrizte meg, amelyből kiderül, hogy a gyergyói főesperes-plébános nem osztozott az általános háborús lelkesedésben, de mint kényszerűséget, elfogadta a konfliktust. „*Most már várjuk a békét a hosszú háború után. Hazánk emberben és vagyonban nagy áldozatot hozott. Már négy hadikölcsönt adott a nemzet. Egyházközségünk is nagy mértékben részt vett benne, majdnem minden alaptőkéjét hadikölcsönbe helyezte. Szabó György plébános is 5000 koronát adott hadikölcsönbe*”¹ – írta 1916 elején a plébános. Közben gondosan feljegyezte az összes gyergyószentmiklósi áldozat nevét és elhalálozási körülményeit.

Az iskola életében a háború első két éve nem okozott különösebb megrázkódtatást. A vidéken állomásozó német csapatok tábornokai megparancsolták Szabó György esperesnek és a kerület papjainak, hogy prédikációikban nyugtassák meg a népet. A papság eleget tett a

* ANDRÁS Szabolcs (1978), történész, a gyergyószentmiklósi Fogarasy Mihály Műszaki Líceum történelem és hittan szakos tanára. E-mail: andrasszabolcs78@gmail.com.

1 A Gyulafehérvári Érseki Levéltár Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban GyLt), *Domus Historia*, 27 (a továbbiakban *Domus Historia*).

kérésnek, de a főesperes megjegyezte, hogy emiatt a lakosság megharagudott rájuk. Az iskolában a szokásos oktató-nevelő tevékenység mellett gyűjtéseket rendeztek a rokkant katonák és a hadiárvák javára, és több nemzeti érzelmű, „király-párti” rendezvényt is tartottak. 1916. augusztus 27-én ugyanezzel a látszólagos nyugalommal tartotta meg az intézet saját fennállásának negyvenedik évfordulóját: az intézet akkori kápolnájában megemlékeztek Fogarasy Mihály püspökről, a szerzetes nővérekről, a végzett növendékekről és a város támogatásáról. Ez alkalommal mutatták be az épület bővítésének a terveit is.² Az ünneplés nem tartott sokáig, mert még aznap éjjel a román hadsereg megindította támadását, amelynek egyik célpontja épp Gyergyószentmiklós volt.

A támadás váratlanul érte a lakosságot és az iskola személyzetét is. A szerzetes nővérek mindent hátrahagyva menekültek távolabb levő rendházaikba, Esztergomba és Jászberénybe.³ Mint tudjuk, a monarchia és a német csapatok hamarosan kiszorították a románokat Erdélyből, így az elmenekült lakosság lassan visszatért a városba. Görög Joachim igazgató és a szerzetesnők 1917-ben visszajöttek ugyan, de háborús állapotokat találtak. A német hadsereg a zárdát lefoglalta, a bútortárat kihordta az udvarra. Mivel az épületbe a hadtestparancsnokság költözött, az oktatáshoz más helyszínt kellett találni. A helyi lakosság segítségének köszönhetően az iskola bérmentve megkapott két nagyobb központi fekvésű épületet, melyek közül az egyikbe az elemi osztályok költöztek, a másikba pedig a polgári osztályok. A nővérek a régi plébánia épületében szálltak meg. Ez az állapot 1918. május 31-ig tartott, amikor a német csapatok, Lietzmann tábornokkal az élükön, elvonultak.⁴

Másnap a személyzet meg is kezdte a visszaköltözést, használható állapotba hozták az iskolát. Az újrakezdéshez és a szegény diákok támogatására Majláth Gusztáv Károly 200 koronát küldött, és ünnepség rendezését rendelte el, amelynek „tárgyát képezheti a himnusz, alkalmi beszéd, hazafias alkalmi szavalatok és a Szózat”.⁵ Az ünnepséget megtartották, a vak katonák javára gyűlt is 110 korona adomány. Ugyanakkor a tanszemélyzet, a szülők és a diákok adományjaiból 1000 koronát jegyezték a hetedik hadikölcsönre, s még sok más adományt is gyűjtöttek.⁶

A háborús viszonyok miatt 1918-ban már június 15-én bezárták a tanévet, ősszel pedig már szeptember 1-én megkezdődött az új tanév. Görög Joachim igazgató optimistán tekintett a jövőbe: „Az ágyúszó pedig szünőfélben lévén, Isten kegyelméből bizvást reméljük, hogy a közeledő félszáz esztendő jubiláris örömét kibővített és újjáépített intézetünk tágas termei fogják majd visszahangozni”.⁷ A megálmodott bővítés megvalósult, de a kommunista rendszer 1948-ban felszámolta az intézményt.

1918. november 3-án Ausztria–Magyarország aláírta ugyan a fegyverszünetet, de még majdnem két év telt el a trianoni békediktátum megszületéséig. Ebben az átmeneti korszak-

2 Fogarassy Leánynevelő Intézet Értesítője az 1917–1918-as tanévről. 3 (a továbbiakban Fogarassy Értesítő).

3 A gyergyószentmiklósi Fogarassy Leánynevelő Intézet rövid története. GyLt, A Fogarassy Leánynevelő Intézet iratai (a továbbiakban FLI iratai), kézirat.

4 Domus Historia.

5 Püspöki rendelet. GyLt, FLI iratai, 2777/1918.

6 Lásd Fogarassy Értesítő 7.

7 Uo. 6.

ban Erdély már román fennhatóság alá került, de a magyar lakosság még mindig reménykedett abban, hogy fennmaradhat a dualista kormányzat. Ellentmondásos helyzet alakult ki még a tanügyben is: Románia hozzálátott saját rendszere bevezetéséhez, a magyarok pedig igyekeztek menteni a menthetőt. A helyzetet jól mutatja a Csík vármegyei tanfelügyelő 1918. decemberi rendelete, amelyben az osztálytermek faláról ugyan levetette Ferenc József képeit, de hozzáfűzte, hogy azokat azért őrizték meg.⁸ Ennek az állapotnak a folytonosságát bizonyítja, hogy egy év múlva a püspökség is kiadott egy rendeletet arról, hogy a felekezeti iskolákban a román kormányzótanács rendeleteit nem kell figyelembe venni, azok csak „más” iskolákra vonatkoznak. Eszerint a felekezeti iskolákban a román nyelv oktatása nem volt kötelező, csupán a vezetőség saját belátása alapján lehet azt bevezetni.⁹

A Magyarországon végigsöprő baloldali mozgalmak elérték Gyergyó vidékét is. Először Gyergyóremetén voltak zavargások, „[1918.] november 5.-én este betörték Kiss Dénes alesperes-plébános lakásába, ki kénytelen volt ingben-gatyában menekülni, Isten különös oltalma mentette meg a meggyilkolástól”.¹⁰ November 22-én Gyergyószentmiklóson is elkezdődtek a „vörösök” lázongásai, a város vezetőségét kutatták, lelőtték Blénesi Albert egyháztanácsost, a plébániát viszont nem támadták meg. Másnap a marosvásárhelyi nemzetőrség helyreállította a rendet.

A városba 1919 elején érkeztek meg a román csapatok Vulturescu kapitány vezetésével, aki azonnal elrendelte, hogy minden intézményre ki kell tűzni a román zászlót. Ezt az egyházi eljárók – köztük Görög Joachim iskolaigazgató is – elutasították, arra hivatkozva, hogy a párizsi konferencia még nem határozott Erdély sorsáról. Az elutasítás következménye zárka lett, a két plébános 1919. áprilisban két hetet börtönben töltött.¹¹ Az új kormányzat nem tétlenkedett a tanügy terén sem, még ebben az évben román nyelvtanfolyamra Brassóba rendelte a nyelv és történelem szakos tanárokat, köztük Görög Joachimot is.¹² 1920 januárjától a Fogarassy Leánynevelő Intézetben be is vezették a román nyelv tanítását, amit az igazgató oktatott. Ahhoz, hogy a diákok heti három órában tanulhassák a nyelvet, meg kellett szüntetni a kézimunkaórákat.¹³

Mindezek fényében érthetővé válik az az elkeseredés, ami az igazgató beszédéből sugárzott már az 1919-es tanév megnyitásakor, október 6-án: „Kemény megpróbáltatásnak vagyunk kitéve. Porig vagyunk alázva, nekünk hallgatnunk, nekünk tűrnünk kell... De ne csüggedjünk... bátran, ernyedetlen kedéllyel kell nehéz munkánkhoz látnunk. Nélkülözhetetlen szüksége van ifjúságunknak kitartó működésünkre. Az elmúlt és szennyes áradatnak még az emlékét is ki kell törölnünk gyermekeink lelkéből”.¹⁴ Az utolsó mondatával az igazgató az őszirózsás forradalomra utalt. 1920. június 4-én végül is eldőlt Erdély sorsa, így az iskola meg kellett találja fennmaradási lehetőségét a román tanügyi rendszerben.

⁸ *Megyei tanfelügyelői rendelet.* GyLt, FLI iratai, 1918. december 5.

⁹ *Püspökségi rendelet.* GyLt, FLI iratai, 4116/1919.

¹⁰ *Domus Historia* 40.

¹¹ Uo. 43.

¹² *Távirat.* GYLvt, FLI iratai, 1875/1919.

¹³ GyLt, FLI iratai, 4/1920. január 28.

¹⁴ *Fogarassy Leánynevelő Intézet évkönyve az 1942–1943-as tanévről.* Szerk. PETRES Kálmán. Márk István Könyvnyomda, Gyergyószentmiklós, 1943. 5.

A román oktatáspolitikai helyi szinten sok nehézséget okozott, maga az intézet is kitartó küzdelmet kellett folytasson megmaradásáért és jellegének megőrzéséért. Mindezt fokozta, hogy miután a M. Kir. Állami Főgimnáziumot román tannyelvűvé változtatták, a Fogarassy Leánynevelő Intézet az egyetlen magyar középiskola maradt a városban. Szabó György plébános – minthogy sikertelenül próbálta egyházivá nyilvánítani a főgimnáziumot – megnyitotta az intézet kapuit a fiúk előtt is azért, hogy ők se maradjanak felsőbb fokú képzési lehetőség nélkül. Az 1919–20-as tanévben kilenc, a 1921–22-esben 28 fiú tanult a polgári iskolában, míg az elemiben tizenöt. Az intézkedés azonban nem érte el a célját, sőt, az iskola a hatóságok figyelmének a középpontjába került, akik államellenes tevékenységgel vádolták meg, és a bezárással fenyegették. Habár erről a drasztikus lépésről lemondtak, de más úton bizony felléptek: 1923-ban minisztériumi rendelettel kötelezővé tették a román nyelvű oktatást az óvodában,¹⁵ 1924-ben pedig Comanaciu revizor nem írta alá az iskola negyedikesének az abszolváló vizsgáit igazoló bizonylataikat, hanem román nyelvű vizsgára kötelezte a növendékeket. Ezt a vizsgát a diákok nagy része természetesen elbukta.¹⁶

Kezdetben számos szülő román tannyelvű iskolába adta gyermekét, később látván, hogy a felekezeti magyar iskolák aránylag jól működnek, próbálta átíratni őket. Ezt azonban az új rendszer úgy akadályozta meg, hogy a magyar osztály beindításához minden évben a tanfelügyelő személyes engedélyét kellett kérni.¹⁷ Egy másik módszer az volt, hogy magyar iskolába csak igazoltan magyar nemzetiségű diákok iratkozhattak. A nemzetiséget viszont az állam (bákói tanfelügyelőség) döntötte el, és nem vették figyelembe sem a népszámlás, sem a vallás, sem a szülői nyilatkozat meglétét sem.¹⁸ Általában, aki román iskolában kezdte tanulmányait, azt nem engedték átíratkozni magyar osztályba. (Erről a következőkben részletesebben is szólunk.)

Az iskola akkor került újra veszélyhelyzetbe, amikor a szerzetesi iskolákban kötelezővé tették a román tannyelvet, miközben az iskolát – tévesen – *Institutul Surorilor de Caritate* néven tüntette fel az előljáróság. Ezért Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök figyelmeztette az igazgatót: „*A fenti számú felterjesztésében a nevelőintézetet az Irgalmas Nővérekének nevezte. Ez az elnevezés nemcsak nem felel meg a valóságnak, hanem veszélyt jelent az iskola nyelvére nézve.*” Majd arra kéri az igazgatót, hogy az alapítólevél figyelembevételével szögezzék le az iskola helyes megnevezését.¹⁹ Az igazgató eleget tett a kérésnek, és a püspökség így állapította meg az intézmény nevét: „*A gheorgheni-i gyergyószentmiklósi püspöki leány nevelőintézet román. kath. elemi és polgári leányiskolája.*”²⁰ Következő év januárjában a püspök egy részletes levélben kifejtette, hogy Fogarasy Mihály szándékai szerint az iskola tulajdonosa a mindenkori erdélyi püspök, a Szatmári Irgalmas Nővérek csak az oktatásért felelnek. Ezért az iskola nem szerzetesi, hanem püspöki iskola. Egyben azt is egyértelművé tette, hogy a tandíj és az egyházadózó között semmilyen összefüggés nincs.²¹ Ezt azért hangsúlyozta ki a püspök, mert Szabó

15 *Tájékoztató a minisztériumi rendeletről.* GyLt, FLI iratai, 1504/1923.

16 *Domus Historia* 52.

17 Lásd például az 1926-os esetet: *Minisztériumi rendelet.* GyLt, FLI iratai, 101716/1926. szeptember 1.

18 *Minisztériumi rendelet.* GyLt, FLI iratai, 0905/1926. november 2.

19 *Az erdélyi püspök levele Görög Joachimhoz.* GyLt, FLI iratai, 2722/1927. június 10.

20 *A püspökbhelyettes levele.* GyLt, FLI iratai, 2722/1927. július 8.

21 *Az erdélyi püspök levele az iskolához.* GyLt, FLI iratai, 730/1928.

György plébános külön egyházadóval próbálta megoldani a tanárok elmaradt fizetését, de sikertelenül.

Az állami felügyelet megerősítésének gyakorlati módja a tanfelügyelői ellenőrzések voltak, amelyekből 1923 és 1949 között több mint ötven volt. Általában a megyei szak- vagy főtanfelügyelő látogatta meg az intézményt (ebben az időszakban a térség többnyire a bákói tanfelügyelőséghez tartozott), aki elsősorban a román nyelvtudást és az iratokat vizsgálta. Az ellenőrök buzgótsága nagy volt, szóvá tették a legapróbb hibákat is. De kivétel is akadt, például Nicolae Baboie személyében, aki igyekezett mindig dicsérő szavakat írni látogatásai jegyzőkönyveibe. A Trianon utáni közvetlen években az intézmény vezetősége azzal magyarázta a diákok hiányos román nyelvismeretét, hogy a püspökségtől nem kaptak utasítást a román nyelv oktatásának bevezetésére. Ezért 1924-ben határozottan felszólították az iskolát, hogy minden évfolyamon az órarend első helyére a román tanórákat tegye, valamint minden hivatalos iratot és jelenléti naplót ezen a nyelven vezessen.²² Hamarosan azonban újabb követelményekkel állt elő a tanfelügyelőség: kérte román nemzetiségű tanárnők alkalmazását, az óvodában kizárólag a román nyelv használatát, az iskolában pedig a szünetekben és az órákon kívüli tevékenységekben is minden második nap a román nyelv használatát. A sűrű látogatásoknak azonban nem sok eredménye lehetett, hiszen 1926-ban a főtanfelügyelő éles hangon bírálta az iskolát: *„Megfigyeltem, hogy két osztályban hiányzik a király és a királyné képe. Felkérem az Igazgatóságot, hogy ott is tegye ki ezeket, valamint Románia térképét is minden osztályba ki kell tenni, nem csak ott, ahol Románia földrajzát tanítják. Minden osztályban kérdéseket tettem fel román nyelvből, a II. osztályban francia nyelvből is, valamint a IV. osztályban a románok történetéből. A diákok román nyelvtudása megközelítőleg zéró, és ebben nem lehet különbséget tenni az osztályok között, mivel a II. osztályos diákok pont olyan gyengék, mint az I. osztályosok. A románok története oktatása egy paródia, megtanulnak kívülről egy-egy mondatot, anélkül, hogy értenék. Végezetül kijelentem, hogy ebben az iskolában a román nyelv és a románul oktatandó tantárgyak tanítása gyakorlatilag nem létezik. Ezekben a tantárgyakban egy komoly szervezőmunka szükséges, hogy ezt az iskolát is egyenlő szintre emeljék a többi középiskolával, valamint a diákok képesek legyenek tovább tanulni.”*²³

Nemcsak a diákok ismeretei képezték az ellenőrzések tárgyát, hanem a tanárokat is legalább annyira vizsgálták. Hűségesküt és nyilvános tanítási engedély beszerzését várták el tőlük, de ha a tanfelügyelő úgy látta jónak, helyben levizsgáztathatta őket román nyelvből vagy alkotmányismeretből. II. Károly román király uralkodása és főleg diktatúrája alatt a helyzet csak rosszabbodott. Az ellenőrök kifogásolták a kórus repertóriumát (túl magyaros volt), a diákok füzeteibe rajzolt népies motívumokat stb. A helyzet odáig fajult, hogy 1934-ben a tanfelügyelőség elrendelte Lőrincz M. Dominika történelem szakos tanárnő és Szalay M. Florina énektanárnő elbocsátását hiányos romántudásuk miatt.²⁴ Abból, hogy a tanfelügyelőség még 1938-ban is sürgette az említett személyek eltávolítását, feltételezzük, hogy ez 1934-ben nem történt meg.

22 *Registru de inspecții*. A Román Nemzeti Levéltárak Hargita Megyei Osztálya (Serviciul Județean Harghita al Arhivelor Naționale ale României), F. 442, A gyergyószentmiklósi Fogarassy Leánynevelő Intézet, 96/1924. január 23.

23 Uo., 1926. március 9.

24 Uo., 1934. november 26.

Al. Pteancu főtanfelügyelő nemcsak a diákok nevében, hanem tevékenységében is talált kifogásolni valót: „Átvizsgáltam a diákok rajzait, különösen a díszítésekkel foglalkoztak, kielégítő technikával. Elsősorban a magyar motívumokat alkalmazták. Javasoljuk, hogy ne hanyagolják el a román díszítőelemeket”.²⁵

Az iskola évkönyvei is minden évben felsorolják ezeket a „látogatásokat”, bemutatásként ez a pár példa elég lesz. Az 1942–1943-as évkönyvben Petres Kálmán igazgató kifejtette véleményét ezekről az ellenőrzésekről: „Az iskolalátogatók célja az volt, hogy meggyőződjenek arról, hogy miképp sajátítják el a növendékek a román szellemet, s hogyan vetkőznek ki magyarságukból. Ezért hozták azokat az intézkedéseket, amelyek a szülők szabad iskoláztatási jogát korlátozták”.²⁶

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy 1918 után küzdelmes évek köszöntöttek a leánynevelő intézetre, amelyek során a diákokat új feltételek között kellett oktatni már nem csak hiterkölszi, hanem a nemzeti identitást érintő kérdésekre is.

THE EFFECTS AND CONSEQUENCES OF THE WORLD WAR I ON THE ACTIVITY OF THE FOGARASSY INSTITUTE FOR GIRLS FROM GHEORGHENI (GYERGYÓSZENTMIKLÓS)

Keywords: *Gheorgheni, Roman Catholic Church, World War I, education, bishopric, educational system, national identity*

The Fogarassy Institute for Girls functioned in Gheorgheni (Gyergyószentmiklós) between 1876 and 1948. The events of both the World War I and the period that followed had a determinant influence on the institute's educational activity. On the other hand the events from the school show an accurate image of the social processes and transformations of the period under discussion. We can witness the "changing empire", we can study the accommodation of the Hungarian minority to the Romanian political system. This essay follows the events from 1914 until the 1920's, aiming to reveal both the local Hungarian and the general Romanian interest about a provincial school. The analyzes depicts the way how an ecclesiastical school became an institute with its main goal the conservation of the national identity of the Hungarians of the town.

INFLUENȚA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ȘI AL EFECTELOR ACESTUIA ASUPRA INSTITUTULUI DE FETE FOGARASSY DIN GHEORGHENI

Cuvinte-cheie: *Gheorgheni, biserică romano-catolică, Primul Război Mondial, educație, episcopie, sistem educațional, identitate națională*

Institutul de Fete Fogarassy din Gheorgheni a activat în perioada 1876 și 1948, soarta ei fiind decisiv pecetluită de prima conflagrație mondială și de urmările acesteia. Putem afirma că evenimentele din viața școlii reflectă cu fidelitate evoluțiile sociale ale vremii. Suntem martorii schimbării de "imperiu" intervenită după război, astfel putem studia modul în care societatea maghiară s-a adaptat la sistemul politic românesc aflat în formare. Am studiat evenimentele de la 1914 până la mijlocul anilor 1920 cu scopul de a înțelege cât mai profund atât interesele locale maghiare cât și cele generale românești privind o școală provincială. Putem urmării astfel modul în care s-a schimbat caracteristica școlii dintr-o instituție confesională în una de conservare a identității naționale.

²⁵ Uo.

²⁶ PETRES: *i. m.* 5.